

Megszállók, megszálltak

Megjegyzések Rákosi és az MSZMP küldöttségének tárgyalási jegyzőkönyvéhez

Magyarország 1944. március 19. és 1990. március 10. között megszállt ország volt. Mindenkinek, aki ebben az országban élt, e tényből kellett kiindulnia: az egyszerűen életét megtartani akaró embernek, a közösségileg aktív polgárnak vagy politikusnak egyaránt. Igaz, választhatta az itthon maradást vagy a külföldre távozást, az emigrációt. 1944. március 19-én a németek szállták meg az országot és kérték számon a nemzetiszocializmus elveit és gyakorlatának követését. Azután 1945 áprilisában a szovjetek lettek a felszabadító-megszállók, akik először a szövetséges hatalmak (USA, Nagy-Britannia, Franciaország, Szovjetunió) megállapította polgári demokratikus normákat vezették be, majd 1949-től a szovjet típusú proletárdiktatúra rendszerét.

Megszállt ország

A történetírás itthon és külföldön is vitázik a „megszállás” idején követett lehetséges életelvekről. Amely életelvek szerint a megszállt ország lakosai alakíthatták életcéljaikat. A vitákban értékrendek csapnak össze: vannak, akik a legfontosabbnak azt tartják, hogy a kultúra a megszállás körülményei között is *tovább élt*, voltak, akik *azt művelték*. Ők dicsérik azokat (politikusokat, tanárokat, mérnököket, tisztviselőket, munkásokat, parasztokat), akik megkötötték a megszállókkal a kompromisszumot és megalkudtak a maguk ellenkező vágyaival. Otthon maradtak, törték a földet, működtették-éltették a nyelvi kultúrát, anyagi gyarapodáshoz segítették a honi társadalmat. És értékeli azokat is, akik ideológiai (kommunista, nemzetiszocialista) alapokon álltak a megszállók oldalára, amennyiben nem követtek el emberiségellenes bűntettet. Mások az *egyéni szabadságot* és *boldogulást* tartják a legfontosabb értéknek, és hőseikként inkább az emigránsokat tisztelik. Ők az otthon maradtak kisebb-nagyobb kompromisszumait kollaborációnak nevezik. Ismét mások a politikai *uralmi rendszereket* tartják az igazi mércének és a polgárok cselekedeteit aszerint értékelik, hogyan viszonyultak azok a „polgári demokrácia”, a „kommunizmus” vagy a „fasizmus” rendszeréhez. Egyaránt jogos megközelítések. Feltűnően kevés munkában tárgyalják azonban: *mi is volt a megszállás oka?* Legyen szó az 1944. évi német vagy az 1945. évi szövetséges – illetve szovjet-orosz – megszállásról.

Elkerülhetetlen volt a megszállás? Netán nemzetközi katonai-stratégiai tényezők eredményezték? S a helyi közös-

ség sorsáért felelős politikai vezetők csak a megszállás késleltetését, esetleg elviselhetőségét célozhatták meg? Akár 1944-ben, akár 1945-ben?

Vagy elkerülhető volt vagy lett volna a megszállás, és az előző korszak politikusainak hibája is hozzájárult a megszálláshoz? Amely *megszállás után* már a megszállt társadalom minden tagja „*kényszerpályán*” mozgott? Mind a második világháború alatti történelmünknek, mind az 1945–90 közötti történelmünknek kulcskérdése ez! Ki volt a felelős (volt-e felelős?) Magyarország 1944. március 19-i és az ország 1945. áprilisi megszállásáért?

A megszállás okozói és a következmények viselői

A kérdés firtatásának mellőzése odavezet, hogy szinte azokat tesszük felelőssé a megszállásért, akik a megszállás tényét kénytelenek voltak tudomásul venni, és jól vagy rosszul megkísérelték a helyi közösséget megtartani. Sajnos, legyen szó akár az első világháború vagy a második világháború elvesztéséről, jóval kevesebb kritikával illetjük azokat, akik rosszul gyakorolták a hatalmat, és így felelősek az összeomlásért, a háborús vereségért, mint azokat, akik a vereség után jöttek és kényszerű módon „nyakukba kapták” a háborús vereség következményeit, a megszállást, s netán próbálták menteni, ami menthető.

Nem, nem! Egy mondatl sem kívánhatjuk elvonni a sok „ellenálló” vagy éppen „együttműködő” érdemeit, netán csökkenteni felelőségüket hibáikért! Csak a nemzeti történelem értékelésében eluralkodó egyensúlyvesztéstől féltjük közgondolkodásunkat! Csak a történész lámpásainak fényeit szeretnénk a megszállás *okaira*, vagy *okozóira* irányítani. (Ugyanezt a veszélyt érezheti a kutató az 1848–49-es szabadságharc bukása utáni, vagy az 1914–18-as világháború utáni helyzet értékelésekor. Amikor a háborút vállalók-elvesztők felelőségéről jóval kevesebbet beszélünk, mint a veszített háborúk utáni kényszerpályán – akár a forradalom, akár a behódolás kényszerpályáján – politizálók tévedéseiről.)

Rákosi Mátyásról a rendszerváltás másnapján, 1992-ben a História kezdett vitát: egy egész számot szentelve a kommunista politikus egyéni életpályájának, közéleti tevékenységének, az általa követett elvek és elkövetett tettek csodjének. Azóta Feitl István tanulmányai, Pünkösdi Árpád monumentális Rákosi-életrajza, majd Rákosi Mátyás többkötetes emlékiratai láttak napvilágot. (Ez utóbbi a Rákosi család emberi magatartását és a Politikátörténeti Intézet kitűnő szakmai teljesítményét dicséri.) Akkor, 1991–92 telén Rákosi Mátyást a magyar történelem „legnépszerűtlenebb hőse”-nek neveztük, de igyekeztünk megmutatni a „hús-vér” embert is: a kiváló képességű, tehetséges, polgári családból származó, erős akaratú fiatalembert éppúgy, mint a kommunista hitelveket kitartóan követő és ugyanakkor szónoki, a tömeghangulat-keltő képességét csak a hatalom érdekében használó és a hatalmat cinikusan gyakorló diktátort. Aki – mint annyi más diktátor a történelemben – élete delén már keserűen csalódott ember lett. Aki egyéni életpályáját tekintve – fényesnek ígérkező kereskedelmi-tisztviselői, netán bankári karrier helyett – egy szenvedésekkel

Politika a forradalom nevében

Rákosi Máttyás a magyar történelem legnépszerűtlenebb hőse ma. És sokáig az fog maradni. Neve összefonódik nemcsak az ország erőszakolt szovjetizálásával, évezredes hagyományok felfogásával, hanem egy törvénytelen ségek sorozatát elkövető rendszer kiépítésével is. Vélt forradalmi célok érdekében tudottan ártatlan embereket kínoztattott és végeztetett ki. Az ő nevével fémjelezte politika igyekezett „forradalmi ítélőszék” elé állítani és megsemmisíteni a „rég rendszer maradványait”: társadalmi csoportokat (burzsoá”, „kulák” stb.), intézményeket (egyház, polgári szervezeteket stb.)

Életét, ő úgy gondolta, közcélokért éli, s végül 1956 nyarán menekülnie kellett az országból. Nem gyűjtött vagyont, mint otthon, a kereskedőcsaládban életcélként megszokhatta. A „nagy ügy”: az emberiség jobblétének megvalósítása, a szegénység és az ember kiszákmányolásának felszámolása, a kommunista mozgalom évszázados eszméi. Rákosi Máttyás szellemi erejét kegyetlen vitákra, pártpolitikai intrikákra áldozta; bujkált és élt álnéven külföldön és hazájában, ült másfél évtizedet börtönben. Mint az előző rendszer politikai üldözöttje került először a Kommunista Párt, majd a szovjet fordulat során az ország élére. Azt mondják, könnyezett, amikor a moszkvai repülőre fel kellett szállnia, nem hitte, hogy a népharag elől kell menekülnie. [...]

Rákosi Máttyás élete elején részese volt egy nemzetközi kísérletnek. A 16 év fegyház után, a Szovjetunióba „szabadulva” már csak függvénye egy nagyhatalmi politikává torzult ideológiának.

De Rákosi Máttyás neve összefonódott a Kádár-rendszerrel is. Ma hajlunk arra, hogy összemossuk a magyar történelem 1949–60 közötti periódusát az 1960–89 közötti évekkel. A történettudomány és a holnapi közfelfogás ezt másként értékeli – feltehetően. De tény: a kádári konszolidáció legnagyobb politikai „gyengé”-je, a rákosista elemek, és a proletárdiktatúra megszállottjainak tömeges beépítése volt a rendszerbe. Nem tudott leszámolni a bolsevik eszmével, állandóan a folyamatosságot hangsúlyozta a „népi demokratikus”, a „szocialista” fejlődésben. S mire a proletárdiktatúra hívei véglegesen vereséget szenvedtek, addigra az egész rendszer szétesett.

Rákosi Máttyás 1956-ban, hívei és a bolsevizmus 1989-ben véglegesen megbuktak. A demokráciát, az alkotmányosságot nem veszélyeztetik. Elgondolkodtató: vajon nem él-e a fejekben sok ezernyi piciny Rákosi, s jelenik meg a kizárásos társadalomfelfogás piros helyett akár más színű zászlók alatt is?

G. F.

Forrás: *História*, 1992/3. szám

teli öregkort ért meg, amikor szülőhazájába sem engedték vissza, s a világtól elzárt, félnomád (vezetékes víz nélküli) körülmények között kellett élete utolsó másfél évtizedét leélnie. (S mindezt az élete végéig követett kommunista eszmék idealizált „hazájában”, a Szovjetunióban.) Az 1992–2002 között megjelent tanulmányok és a Rákosi emlékiratok azután azt is megmutatják: Rákosi nem is gondolkodott a „megszállás” és „szabadság” fogalomvilágában, mind saját, mind embertársai életét kizárólag a munkásmozgalom, illetve a szűkebb kommunista mozgalom „világtörténelmébe” illesztve tárgyalta. (A *História* 1992. évi számának szerzője, amikor az öreg Rákosi szovjetunióbeli sorsát mutatta be, még nem tudhatta, mi is lett a Rákosi-emlékiratok sorsa.)

Pedig 1960-ban, amikor – a most közreadott jegyzőkönyv szerint – tárgyalt a magyar párt vezetőivel, legalább akkor, 1960-ban lehetett volna arra gondolnia: mindkét magyar fél – a kádárista MSZMP vezetői, mind Rákosi – egy harmadik tényező, a szovjet megszállók függvénye. A helyzet szinte drámaíró tollára kívánczik. Csak a forrásoktól szabadon elkalandozó drámaíró fantáziája világíthatná meg a kérdést: vajon Kádár – a szovjetek kiválasztotta új vezető – felismerte, hogy neki egy megszállt ország kényszerű reálpolitikusának kell lennie? S szándékosan követett-e a Rákosietől diametrálisan eltérő politikát? (Huszár Tibor Kádár-monográfiája okadatoltan gondolkodtat el erről a kérdéstről.)

Vagy pedig Rákosiban valóban csak hatalmi riválist látott? Hiszen kétségtelen: a megszállás adottságai közepette a magyar nemzet érdekeinek a kádári politika sokkal inkább megfelelt, mint akár Rákosié, akár a szovjet megszállás körülményei között kialakult más nemzeti – német, bolgár, román, csehszlovák, lengyel – életstratégiák. (Hacsak nem keverjük össze a *megszállást előidéző* politikát a *megszállás alatti* politikával. S nem tekintjük kimondatlanul is a kádári politikát a megszállás okának, s tesszük érte őt egyedül felelőssé.)

P.S.

Már korrektúrában áll a szöveg, amikor a napi politika, a választások körüli hatalmi harcok kirobbantják az ügynök-vitát. S feltárulkozik ezzel a megszállt Magyarország addig titokzatosan elhallgatott hatalmi „kemény magja”. S feltárulkozik a napi vitákban nemcsak a politikai osztály tegnapi (1990–94 közötti) rövidlátása, amikor elmulasztották tiszta lapokkal kezdeni a játszmát, hanem a magyar társadalom egészséges önértékelése és múltértékelése is. Az utca embere lehet, hogy bölcsőbb a történelemértékelésben, mint a politikai harcok katonái, tisztjei? És érettebben veszi tudomásul a történelem ellentmondásait, nyugodtabban és történetiben értékeli egyéni cselekedeteket, mint a túlértékelt kénségre mindig hajlamos politikai értelmiség?

De ez már a napi történelem tárgya...

GLATZ FERENC